

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ*

Μέρος Α' . *Ἡ θεωρία τῆς φιλοσοφικῆς ἐκθέσεως.* Ὁ ὅρος φιλοσοφικὴ ἐκθεση σημαίνει τὴν ἀνάπτυξη ὠρισμένων ἰδεῶν γύρω ἀπὸ ἓνα θέμα, ἰδεῶν τῶν ὁποίων ἡ σειρὰ καὶ ἡ ἀλληλουχία πρέπει νὰ τύχουν ἰδιαιτέρας προσοχῆς. Δὲν θὰ ἦταν παρακινδυνευμένο νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἐκθεση, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς εὐκταίας σειρᾶς ἐκφορᾶς ἐνὸς συστήματος ἰδεῶν, μοιάζει μὲ μαθηματικὸ πρόβλημα ποὺ καλεῖ τὴ μεθοδικὴ τοῦ λύση.

Μία φιλοσοφικὴ ἐκθεση μπορεῖ νὰ συνίσταται (α) στὴν ὑποστήριξη μιᾶς βασικῆς θέσεως· (β) στὴν ἀνάλυση μιᾶς ἐννοίας· ἢ (γ) στὴ σύγκριση δύο (ἢ περισσοτέρων) ἐννοιῶν (ἢ ἀπόψεων). Τὰ τρία αὐτὰ ἐνδεχόμενα ἀνάγονται τελικὰ σ' ἓνα μοναδικὸ τύπο ζητουμένου: στὴν ἐπίλυση δηλαδὴ μιᾶς ἐκάστοτε δυσκολίας. *Ὅ,τι λοιπὸν προέχει εἶναι ἡ ἀνεύρεση τῆς δυσκολίας αὐτῆς, ἡ ὀρθὴ δηλαδὴ σύλληψη τοῦ προβλήματος.*

Ι. Μέρη τῆς φιλοσοφικῆς ἐκθέσεως. Μετὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῆς δυσκολίας τοῦ προβλήματος, θὰ χρειασθῇ νὰ ἀναζητήσουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θὰ ἐπεξεργασθοῦμε τὸ θέμα μας, μ' ἄλλα λόγια, τὴ λογικὴ «ἀνατομία» τῆς φιλοσοφικῆς ἐκθέσεως. Ἡ συνήθης, παραδεδομένη, μέθοδος ἐπεξεργασίας μιᾶς οἰασθήποτε ἐκθέσεως, συνίσταται στὸ διαχωρισμὸ τῆς σὲ τρία βασικά μέρη: στὴν εἰσαγωγὴ ἢ τὸν πρόλογο, στὸ κυρίως θέμα καὶ στὸν ἐπίλογο ἢ συμπέρασμα. Καὶ ἡ φιλοσοφικὴ ἐκθεση, στίς γενικὲς τῆς γραμμῆς, δὲν ἀπομακρύνεται ἀπ' τὰ παραδεδομένα.

Α. Ἡ Εἰσαγωγὴ. Ἡ εἰσαγωγὴ θὰ ἀποτελεσθῇ (α) ἀπὸ ἓνα μελετημένο προεισαγωγικὸ σχόλιο τὸ ὁποῖο θὰ φέρῃ μεθοδικὰ στὸ προσκῆνιο τὸ θέμα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει· (β) ἀπὸ τὴ

* Πρώτη δακτυλόγραφη δημοσίευση, Θεσσαλονίκη, 1997. Στις ἀρχὲς Μαΐου 1966 ἡ Κυριακὴ Χριστοδούλου (ποὺ ἀργότερα μ' ἀκολούθησε στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ὅπου κι ἀνεδείχθη καθηγήτρια τῆς Γαλλικῆς Φιλολογίας), ἀνέλαβεν ὑπηρεσίαν ὡς βοηθὸς μου, στὴν τότε ἔδρα τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας, στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ἀμέσως ἐπεδείξατο μεγάλην δραστηριότητα, ἀλλὰ καὶ προσωπικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ἰδικό μου ἔργον, εὐγνωμονοῦσα γιὰ τίς πρὸς αὐτὴν συνεχεῖς προτροπές μου νὰ ἐργάζεται κυρίως ἐρευνητικὰ καὶ δευτερευόντως μόνον διοικητικὰ. Μεταξὺ τῶν ἄλλων δραστηριοτήτων τῆς ὑπῆρξε καὶ ἡ, κατόπιν παραπόνου μου, πὼς ἡ ἐξέταση στὸ μάθημα τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο γινόταν μὲ κριτήριον τὴν ἀποστήθιση καθηγητικῶν σημειώσεων κι ὄχι τὴν φιλοσοφικὴν αὐτενέργεια στὴν ὁποίαν ὀδηγεῖ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κριτικοῦ πνεύματος, ἐκπόνηση ἐκ μέρους τῆς, ἐνὸς ὁδηγοῦ γιὰ τὴν συγγραφὴ φιλοσοφικῶν ἐκθέσεων ὑπὸ τύπον δοκιμίων, ὅπου θὰ ἐδίδοτο στοὺς φοιτητὰς ἡ δυνατότης νὰ ἐπιδείξουν καὶ τίς γνώσεις των, ἀλλὰ καὶ τίς ἀναλυτικὲς καὶ συνθετικὲς των ἱκανότητες βιώνοντας συγχρόνως τὰ προβλήματα ποὺ ὡς ἐξεταστὴς τοὺς ἔθετα. Ἡ δημοσίευση τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἔστω εἰς μνημόσυνον τῆς πρόωρα χαμένης συναδέλφου. Ἐτηρήθη ἡ ἀρχικὴ ἐμφάνιση τοῦ κειμένου. Ἐπενέβην μονάχα στὴν συγκρότηση τῶν παραγράφων, χάριν συμμορφώσεως, πρὸς τίς ἀπαιτήσεις τῆς *Φιλοσοφίας*. Ἐπετηρίδος τοῦ Κ.Ε.Ε.Φ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Εἶναι λυπηρὸν πὼς ἡ συγγραφεὺς δὲν ἐφρόντισεν ἡ ἴδια νὰ καταστήσει τὸ κείμενό της αὐτὸ εὐρὺ κτῆμα τῶν φοιτητῶν (Ε. Μουτσόπουλος).

σαφή έκφορα τοῦ θέματος τῆς φιλοσοφικῆς ἐκθέσεως· (γ) ἀπὸ τῆ σκιαγράφηση τοῦ ἐκθεσιακοῦ σχεδίου, τοῦ πλάνου, τὸ ὁποῖο, χωρὶς νὰ ὑπείσέλθῃ στὶς λεπτομέρειες τῆς ἐκθέσεως, θὰ δείξῃ ἀδρομερῶς τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θὰ ἐπεξεργασθοῦμε τὸ θέμα μας. Θὰ ἦταν ἀκόμη δυνατόν, συνδυάζοντας τὰ δύο τελευταῖα μέρη τῆς εἰσαγωγῆς, νὰ θέσωμε τὸ πρόβλημα κατὰ τέτοιον τρόπον, ὥστε οἱ μεγάλες ὑποδιαιρέσεις τοῦ κυρίως θέματος νὰ προκύψουν αὐτομάτως στὸ τέλος τοῦ προλόγου. Ἡ εἰσαγωγή, καλὸ θὰ ἦταν νὰ ἀποτελεσθῇ ἀπὸ μιὰ καὶ μόνη παράγραφο.

Β. Τὸ κυρίως θέμα. Τὸ κυρίως θέμα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μποροῦμε νὰ τὸ περιορίσωμε σὲ δύο οὐσιώδη μέρη, ὑποδιαιρούμενα σὲ (τρεῖς κατὰ προτίμηση) παραγράφους. Φυσικὰ ἡ ὑποδιαίρεση αὕτη οὔτε αὐθαίρετη εἶναι οὔτε ἐπιβεβλημένη. Ἐκεῖνο πού προέχει εἶναι νὰ γίνῃ μιὰ λογικὴ «ἀνατομία» τοῦ θέματος, νὰ διατηρηθῇ ἡ ἐνότης στὴν πορεία τῆς ἐπεξεργασίας του καὶ νὰ ληφθῇ πρόνοια ὥστε ἡ ἀνάπτυξη κάθε ὑποδιαιρουμένου τμήματος νὰ εἶναι ἀνάλογη πρὸς τὴ βαρύτητα καὶ τὴ σημασία τοῦ τμήματος αὐτοῦ στὸν ὅλο κορμὸ τῆς ἐκθέσεως.

Γ. Ἐπίλογος. Ὁ ρόλος τοῦ τελευταίου αὐτοῦ μέρους τῆς ἐργασίας μας συνίσταται στὸ νὰ δοθῇ δι' αὐτοῦ ἡ λύση τοῦ προβλήματος πού ἐτέθη στὴν εἰσαγωγή. Ἡ λύση αὕτη δὲν θὰ εἶναι μιὰ περιληπτικὴ ἀναμάσηση τῶν ὧσιν ἐξετέθησαν στὸ κυρίως θέμα, ἀλλὰ κάτι τὸ καινούργιο, πού θὰ ἔρχεται σὰν φυσικὸ ἐπακόλουθο τοῦ προηγουμένου τμήματος τῆς φιλοσοφικῆς ἐκθέσεως. Τέλος θὰ χρειασθῇ νὰ ὑπογραμμισθῇ ἡ σημασία τῆς προτεινομένης λύσεως στὸ τεθὲν πρόβλημα, ἡ ὁποία, μὲ τὴ σειρά της, ἂν ἀνήκῃ στὸν κύκλο τῶν «ἀνοικτῶν» καλουμένων λύσεων, μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀφετηρία ἐνὸς καινούργιου προβλήματος. Ὅπως ὁ πρόλογος, ἔτσι καὶ ὁ ἐπίλογος, καλὸν εἶναι νὰ περιορισθῇ σὲ μιὰ καὶ μόνη παράγραφο.

II. Εἶδη θεμάτων. Ξεκινώντας ἀπὸ τίς μεγάλες ὑποδιαιρέσεις τῆς Φιλοσοφίας θὰ μπορούσαμε νὰ διακρίνωμε, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο, θέματα ἀναφερόμενα σὲ προβλήματα τῆς Ψυχολογίας, τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας, τῆς Ἠθικῆς, τῆς Μεταφυσικῆς κλπ., μολονότι οἱ τομεῖς αὐτοὶ δὲν ἀποτελοῦν στεγανά διαμερίσματα. Ἐν τούτοις, ἡ καθαρῶς πρακτικὴ πλευρὰ τοῦ πράγματος μᾶς ὑποχρεώνει νὰ κατατάξωμε τὰ εἶδη τῶν θεμάτων σὲ δύο μεγάλες κατηγορίες: στὰ θέματα πού ἔχουν ἀνάγκη μιᾶς λογικῆς διαρθρωμένης ἀναλυτικῆς ἐπεξεργασίας· σ' ἐκεῖνα πού ζητοῦν ἀπ' τὸν ὑποψήφιο νὰ πάρῃ θέση ἔναντι τοῦ τιθεμένου προβλήματος. Τὰ θέματα αὐτοῦ τοῦ εἶδους χρειάζονται μεθοδικὴ ἐπεξεργασία, γιατί διαρθρώνονται συστηματικὰ γύρω ἀπὸ μιὰν ὠρισμένη ἐπιχειρηματολογία ἡ ὁποία ὁδηγεῖ βαθμηδὸν πρὸς τὴ θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ λύση τοῦ προβλήματος.

Α. Ἡ πρώτη κατηγορία θεμάτων μπορεῖ νὰ ὑποδιαιρεθῇ λεπτομερέστερα ὡς ἑξῆς:

1. Θέματα πού προβάλλουν πρὸς ἀνάλυση μίαν ἔννοια, ὡς λ.χ. «Περὶ πλάνης», «Περὶ δικαιοσύνης», «Περὶ ἠθικῆς» κλπ. Τὰ θέματα αὐτοῦ τοῦ εἶδους δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἐκθεση θὰ μποροῦσε νὰ περιορισθῇ σὰ μιὰ σειρά παρατηρήσεων γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια. Εἴπαμε ὅμως προηγουμένως ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἐκθεση δὲν νοεῖται παρὰ σὰν λύση ἐνὸς προβλήματος. Πρέπει λοιπόν, ἀπαραιτήτως, ἡ ἀνάλυση τῆς ἐννοίας νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ στὴν ἀνακάλυψη τοῦ προβλήματος αὐτοῦ. Στὴν περίπτωσιν τῶν θεμάτων πού ἀναφέραμε θὰ μπορούσαμε νὰ θέσωμε τὸ ἐρώτημα: ἡ πλάνη ὑφίσταται μέσα στὸν ἴδιον τὸν κόσμον ἢ βρίσκεται μόνο μέσα στὸ νοῦ; Ἡ ἠθικὴ εἶναι ὁ μηχανικὸς σεβασμὸς ἐξωτερικῶν κανόνων ἢ αὐτὸ πού κάθε ἄνθρωπος πιστεύει μέσα του ὡς ἠθικόν; Ἡ ἀνθρώπινη δικαιοσύνη ἀντιπροσωπεύει πάντοτε τὴν ἀπόλυτη ἰδέα τῆς δικαιοσύνης ἢ μεταβάλλεται χρονικῶς καὶ γεωγραφικῶς; Ἔτσι, σὲ γενικὲς γραμμές, εἶναι δυνατόν νὰ υἱοθετήσωμε τὸν ἑξῆς τρόπο ἐκθέσεως: (α) ἀνάλυση τῆς ἐννοίας· (β) ἐξέταση τῶν προβλημάτων πού προκύπτουν ἀπ' αὕτη τὴν ἀνάλυση.

Σημαντικὴ βοήθεια στὴν ἀνάλυση τῆς ἐννοίας μπορεῖ νὰ μᾶς προσφέρῃ ἡ ἴδια ἡ

γλώσσα, ἂν ξεκινήσωμε ἀπ' τὴν ἀρχικὴ σημασίᾳ τῆς λέξεως καὶ βροῦμε ὅσες προσέλαβε ἀργότερα· π.χ. τὸ ρ. *συλλαμβάνω* σημαίνει ἀρχικὰ ἰδιοποίηση, σύλληψη, ποὺ πραγματοποιεῖται μὲ τὰ χέρια. Ἀκολουθῶς, ἡ σημασία τοῦ ὅρου διαφορίζεται πρὸς περισσότερες κατευθύνσεις. Ἔτσι ἔχομε τὶς ἐννοιες τῆς βιολογικῆς, νοητικῆς, ἐνορατικῆς, αἰσθητικῆς κλπ. συλλήψεως. Τέλος, ἡ ἐτυμολογία μιᾶς λέξεως, ἡ ἀνάλυση στὰ συνθετικά της (πβ. τὴν πρόθεση *σύν* μὲ τὴν σημασίᾳ τῆς περισυλλογῆς, τῆς συνθέσεως), ἡ σύγκριση καὶ ἀντίθεσή της μὲ ἄλλες, ἐνδέχεται νὰ μᾶς βοηθήσουν στὴν κατανόηση μιᾶς ἐννοίας.

2. Θέματα ποὺ ἀποσκοποῦν στὴν ἀναζήτηση ἑνὸς ὁρισμοῦ π.χ. «Τί ἐννοοῦμε μὲ τὸν ὅρο *κριτικὴ ἀποψη* στὴ φιλοσοφία»; Στὴν προκειμένη περίπτωση εἶναι προφανές ὅτι δὲν πρέπει νὰ ξεκινήσωμε ἀρχίζοντας μὲ τὸν ἐπιζητούμενο ὁρισμό. Αὐτὸς θὰ ἔλθῃ σὰν φυσικὸ ἐπακόλουθο μιᾶς μεθοδικῆς ἀναλύσεως ἢ ὁποῖα θὰ μᾶς προσπορίσῃ ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ συνθέσουν τὸν ὁρισμὸ ποὺ ζητᾶμε. Ἔτσι, ἀναλύοντας τὸν ὅρο «κριτικὴ ἀποψη» στὸν τομέα τῆς Φιλοσοφίας, διαπιστώνουμε τὶς ἀκόλουθες ἐπὶ μέρους σημασίες: (α) ἀπόρριψη κάθε δεδομένου ποὺ φέρει χαρακτήρα δογματικό· (β) ἀναζήτηση τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας· (γ) υἱοθέτηση τῆς ἀμφιβολίας ὡς μέσου γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς προηγουμένης. Μὲ βάση λοιπὸν αὐτὰ τὰ τρία στοιχεῖα μπορούμε τώρα νὰ δώσουμε τὸν ὁρισμὸ τοῦ ὅρου «κριτικὴ ἀποψη» ὅπως αὐτὸς ἐννοεῖται στὸ προβαλλόμενο θέμα: ὁ ὅρος σημαίνει τὴν ἐναντι τοῦ προβλήματος τῆς ἀλήθειας στάση τῆς Φιλοσοφίας ἢ ὁποῖα, προκειμένου νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀντικειμενικότητα, ἀπορρίπτει κάθε δογματισμὸ καὶ ξεκινᾷ μὲ μόνον θετικὸ ἐπιστημονικὸ κριτήριον τὴν μεθοδικὴ ἀμφιβολία.

3. Θέματα ποὺ συνίστανται στὴ σύγκριση δύο ἐννοιῶν ἢ στὴ μελέτη σχέσεων ὡς λ.χ. Καρδιά καὶ Λογικὴ, Μνήμη καὶ Φαντασία, Σχέσεις Μιλησίων καὶ Ἑλεατῶν φιλοσόφων. Τὰ θέματα αὐτοῦ τοῦ εἶδους δὲν ἀπαιτοῦν μιὰ ξεχωριστὴ μελέτη τῶν δύο πρὸς σύγκριση ὄρων. Δὲν πρόκειται δηλαδὴ στὴν οὐσία γιὰ δύο διαφορετικὰ ἐκθέσεις μ' ἓνα κοινὸν ἐπίλογο ποὺ θὰ συνέκρινε λ.χ. τὴν καρδιά καὶ τὴ λογικὴ ἢ τὴν πρώτην Ἰωνικὴ μὲ τὴν Ἑλεατικὴ φιλοσοφία. Ἀντίθετα, ἡ σύγκριση αὐτὴ εἶναι τὸ κέντρο τοῦ προβλήματός μας. Γιὰ νὰ ἀρχίσωμε ἐπομένως τὴν ἐπεξεργασία ἑνὸς παρομοίου θέματος θὰ χρειασθῇ νὰ στραφοῦμε πρὸς τὶς ἐξῆς κατευθύνσεις: (α) νὰ ἀνεύρωμε τὰ κοινὰ σημεῖα ἢ νὰ προσεγγίσωμε τοὺς δύο ὄρους· (β) νὰ ἀναζητήσωμε τὶς διαφορὰς ἢ νὰ φέρωμε σὲ ἀντίθεση τὶς δύο ἐννοιες· καὶ (γ) ἐνδεχομένως νὰ ἐπεκταθοῦμε στὶς ἀμοιβαῖες ἀλληλεπιδράσεις τους.

Ο σεβασμὸς, φυσικά, τοῦ ἀνωτέρω τρόπου ἀντιμετωπίσεως τοῦ θέματος δὲν εἶναι ἀπόλυτος. Στὴν περίπτωση λ.χ. τοῦ θέματος: «Καρδιά καὶ λογικὴ» θὰ μπορούσαμε νὰ ἀκολουθήσωμε τὴν ἐξῆς πορεία: (α) Τί εἶναι καρδιά (β) Τί εἶναι λογικὴ· (γ) θέση: ὑπεροχὴ ἑνὸς ἐναντι τοῦ ἄλλου.

Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ κυρίως θέματος θὰ ἀποτελεσθῇ ἀπὸ τὸν κριτικὸ ἔλεγχο τῆς θέσεως. Ἔτσι θὰ ἔχωμε: (α) ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου χωρὶς τὴν καρδιά· (β) ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου χωρὶς τὴ λογικὴ· (γ) Ἀληθινὲς σχέσεις καρδιᾶς καὶ λογικῆς.

Στὴν περίπτωση τοῦ θέματος: «Σχέσεις Μιλησίων καὶ Ἑλεατῶν φιλοσόφων», ἀντὶ παντὸς ἄλλου σχολίου παραθέτομε ὁλόκληρο τὸ πλάνο τῆς φιλοσοφικῆς ἐκθέσεως, ἐν εἴδει μικρογραφίας τῆς ὅλης ἀναπτύξεως τοῦ θέματος.

Πρόλογος

Ὁ ἄνθρωπος στὴ μακραίωνη προσπάθειά του νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν κόσμον ποὺ τὸν περιβάλλει (διαμόρφωση μυθικῆς νοοτροπίας). Ἡ πρώτη ἐμφάνιση τῶν Μιλησίων φιλοσόφων, ἔκφραση τῶν ιδιοτήτων τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς καὶ συνισταμένη ἱστορικῶν καὶ πνευματικῶν παραγόντων. Σχέσεις τῆς πρώτης ἰωνικῆς καὶ ἐλεατικῆς φιλοσοφίας μέσα στὸν ὥρον τῆς διαμορφώσεως τῶν πρωϊμῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων.

Α: Κοινὰ σημεῖα τῶν δύο φιλοσοφικῶν ρευμάτων: 1. Ἡ γένεσις τῆς Φιλοσοφίας «θεωρίας εἶνεκεν»· 2. Ἡ τοποθέτηση τοῦ ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης ἔξω ἀπὸ τὸν

άνθρωπο· 3. Προσπάθεια συλλήψεως και έρμηνείας του κόσμου.

Β: Διαφοραί. 1. Διαφορά αντικειμένου της φιλοσοφικής έρευνας ανάμεσα στα δύο ρεύματα (Μιλήσιοι: φυσιολόγοι, έπιστήμονες – Έλεᾶται, θεωρητικοί θεμελιωταί της Όντολογίας και Γνωσιολογίας, Φιλόσοφοι της θρησκείας). 2. Διαφορά πρώτων αρχών για την έρμηνεία του κόσμου και των όντων (πβ. στους Μιλησίους τα διάφορα έμπειρικά στοιχεία: «ύδωρ», «ἄπειρον», «ἄέρα», και στους Έλεάτας τη διάκριση του κόσμου των Όντων από τον κόσμο των φαινομένων, ως και την ταύτιση Όντος και Ἀλήθειας.

Συμπέρασμα.

Ό συνθετικός ρόλος των δύο φιλοσοφικών ρευμάτων στην όρθωση του οικοδομήματος της όλης έλληνικής φιλοσοφίας.

Τα θέματα της δευτέρας αυτής μεγάλης κατηγορίας έχουν χαρακτηρα «θέσεως» (πβ. τον γαλλικό όρο *thèse*) και ζητούν από τον ύποψήφιο, όπως ήδη αναφέραμε, να πάρη θέση έναντι αυτών. Θέματα του τύπου αυτού είναι λ.χ.: Σχολιάσατε και εκτιμήσατε το έξης διανόημα του Μ. Proust: «Κάθε άνθρωπος είναι μια σκιά αδιαπέραστη για την όποια δεν υπάρχει άμεση γνώση και γύρω από την όποια σχηματίζουμε ώρισμένες έντυπώσεις με την βοήθεια τόσο λόγων όσο και πράξεων, που δεν μας δίνουν παρά ανεπαρκείς πληροφορίες, και μάλιστα αντιφατικές». Άλλο θέμα: «Η καντιανή κριτική έλυσε το πρόβλημα της γνώσεως;».

Παρόμοια θέματα απαιτούν από τον ύποψήφιο να έχει απαραίτητως μια φιλοσοφική προπαιδεία προκειμένου να τα αντιμετωπίση κριτικά. Συγκεκριμένα, όσakis έχομε να σχολιάσωμε τη σκέψη ενός συγγραφέως, είναι απαραίτητο να γνωρίζωμε το φιλοσοφικό του «πιστεύω», για να μπορέσωμε να εντάξωμε το πρόβλημά μας στο σύστημά του και να δούμε κάτω από ποιές συνθήκες γεννήθηκε ή σκέψη αυτή καθώς και για ποιόν λόγο φάνηκε αληθινή στο δημιουργό της. Στα είδη των θεμάτων της κατηγορίας αυτής καλόν είναι να ακολουθῆται, κατά το δυνατόν, ό έξης τρόπος έπεξεργασίας: (α) σαφής τοποθέτηση του προβλήματος στον πρόλογο· (β) παρουσίαση και σχόλιο της προτεινομένης θέσεως εν σχέσει με την επιχειρηματολογία της· (γ) κριτικός έλεγχος της θέσεως· με άλλα λόγια, εξέταση, κατάφαση ή ανασκευή της επιχειρηματολογίας της· (δ) επίλυση του προβλήματος στον επίλογο.

Παίρνοντας ως παράδειγμα το διανόημα του Proust, σύμφωνα με όσα εκθέσαμε προηγουμένως, θα χρειαζόταν να σχολιάσωμε, σε τρεις διαφορετικές παραγράφους, καθένα από τα τρία κύρια σημεία της προτάσεώς του: (α) τη φράση που παρομοιάζει τον άνθρωπο με σκιά της όποιας τον πέπλο είναι αδύνατο να ανεύρωμε προκειμένου να σχηματίσωμε άμεση γνώση γι' αυτόν· (β) το γεγονός πως, για να διαμορφώσωμε μια έντύπωση γύρω από ένα άτομο, στηριζόμαστε στα λόγια του και τις πράξεις του· (γ) τη διαπίστωση ότι, για την εκτίμηση ενός ανθρώπου, τα διανοήματα και οι πράξεις του δεν είναι παρά ένδείξεις ανεπαρκείς και πολλές φορές αντιφατικές. Σχολιάζοντες πάντοτε τα διάφορα σημεία, θα μπορούσαμε να αναφέρωμε παραδείγματα απ' τη φιλολογία και τη φιλοσοφία για να στηρίξωμε τις σκέψεις μας.

Τό δεύτερο μέρος της ύποδιαίρέσεως του κυρίως θέματος θα είναι ό κριτικός έλεγχος του σχολίου. Στόν έλεγχο αυτό θα μας βοηθήσουν οι γνώσεις μας γύρω από τις διάφορες θέσεις των ψυχολόγων και φιλοσόφων εν σχέσει με το πρόβλημά μας. Κάθε σχολή ή φιλοσοφικό σύστημα θ' αποτελέση μια ύποδιαίρεση του δευτέρου μέρους του κυρίως θέματος, μια ξεχωριστή παράγραφο στην υπεράσπιση ή στην απόρριψη της επιχειρηματολογίας του Proust. Στόν επίλογο θα καταλήξωμε στα συμπεράσματα της έρευνας μας τα όποια μπορεί να είναι θετικά ή αρνητικά ως προς την διερευνηθεΐσα θέση.

Άς έλθωμε στο δεύτερο θέμα, τό σχετικό με την επίλυση του προβλήματος της γνώσεως από τον Kant. Αντί οίουνδήποτε σχολίου, κρίνωμε σκόπιμο να παραθέσωμε τό ίδιο τό

προσχέδιο της φιλοσοφικής εκθέσεως. Τό προσχέδιο αυτό παραβιάζει, ένδεχομένως, σέ ώρισμένα σημεία τόν περιληπτικό χαρακτήρα πού όφείλει νά παρουσιάξη κάθε παρόμοια προεργασία. Ή παραβίαση αυτή αποσκοπεύ κυρίως στην αναλυτικώτερη εξέταση του προβλήματος της γνώσεως έν σχέσει μέ τή θέση τών διαφόρων φιλοσοφικών συστημάτων απέναντί του.

Πρόλογος.

Τό πρόβλημα της γνώσεως, κέντρο του βάρους της όλης έν γενεί φιλοσοφίας, από τους Έλεάτας, τόν Πλάτωνα και τους Σκεπτικούς, ως τόν Montaigne και τους μεταγενεστέρους φιλοσόφους. Ή έγρήγορη από τόν «δογματικό λήθαργο» και ή σημασία της «κοπερνικιανής αναστροφής» στον Kant. Ή θέση της καντιανής κριτικής έναντι της ιστορικής τοποθέτησεως του προβλήματος της γνώσεως και ή συμβολή της στην επίλυσή του.

I. Τό πρόβλημα της γνώσεως κατά τους προκαντιανούς και τόν Kant.

A. Ή θέση τών προκαντιανών. 1. Ή δυνατότης της γνώσεως: (α) Ή δογματική θεωρία: Σωκράτης – Πλάτων (ή γνώση είναι δυνατή)· (β) Ή σκεπτική θεωρία: Καρνεάδης – Πύρρων – Montaigne: (ή γνώση είναι αδύνατη). 2. Ή προέλευση της γνώσεως: (α) ή λογοκρατική θεωρία: Πλάτων – Descartes (Πηγή της γνώσεως ό Λόγος, ή καθαρή νόηση)· (β) Ή έμπειριοκρατική θεωρία: Locke (πηγή της γνώσεως, οί αισθήσεις). 3. Τό αντικείμενο της γνώσεως: (α) Ή πραγματοκρατική θεωρία: Descartes (τό αντικείμενο της γνώσεως ύπάρχει έξω από τή συνείδηση και έχει απόλυτη πραγματικότητα)· (β) Ή ιδεοκρατική θεωρία: Leibniz (τά πράγματα είναι προβολές της συνειδήσεως).

B. Ή θέση του Kant. 1. Ή δυνατότης της γνώσεως. Ή προσπάθεια προσ-εγγίσεως τών δύο αντιμαχομένων προγενεστέρων απόψεων διά της διακρίσεως φαινομένων και νοουμένων (ή έμπειρία αφετηρία της γνώσεως ή όποία λαμβάνει τήν τελική της διαμόρφωση από τήν διάνοια). 2. Ή προέλευση της γνώσεως: (α) Απορριψη του όρθολογικού δογματισμού («έννοιες χωρίς ύλη είναι κενές» γνωρίζω σημαίνει «γνωρίζω κάτι πού ύπάρχει στον κόσμο»)· (β) Απορριψη της έμπειριοκρατίας («αισθήματα χωρίς έννοιες είναι τυφλά»· γνωρίζω σημαίνει «συνδέω»)· (γ) Διάκριση ύλης (έμπειρικός παράγων a posteriori και ύπερβατικός παράγων a priori). 3. Τό αντικείμενο της γνώσεως. Προσπάθεια αναιρέσεως τών αντιθέσεων ανάμεσα στην πραγματοκρατία και στην ιδεοκρατία. Ή έξωτερική πραγματικότητας για κάθε συνείδηση είναι σχετική μέ τή σύνθεσή της. Γνωρίζομε τά πράγματα όχι αυτά καθ' αυτά, αλλά όπως εμφανίζονται στη συνείδησή μας βάσει τών a priori τύπων οί όποιοι είναι τά καθολικά και αναγκαία πλαίσια μέ τών όποιών τή βοήθεια τό πνεύμα συλλαμβάνει τόν κόσμο.

II. Διερεύνηση του προβλήματος· Ή θέση τών μετακαντιανών.

A. Θέσεις πού έμπνέονται από τόν Kant. (α) Ή νεοθετικισμός (A. Comte)· Ή διάνοια είναι ανίκανη νά ύπερβή τά έμπειρικά δεδομένα. Καμιά κρίση δέν έχει έγκυρότητα αν δέν ανθίσταται στον έλεγχο της έμπειρίας. Οί λογικές αρχές δέν παρέχουν από μόνες τους βέβαιη γνώση· (β) Ή νεοθετικιστικός Κύκλος της Βιέννης· Πηγή και όριο γνώσεως είναι τά θετικά δεδομένα· όσα μπορούν νά ύποβληθούν στο βεβαιωτικό έλεγχο της διανοίας· (γ) Ή έπιστημολογική ιδεοκρατία (Poincaré, Meyerson, Brunschvicg). Ή ρόλος της έπιστήμης συνίσταται στην όρθολογική ανασύνθεση της έμπειρικώς διαπιστουμένης φυσικής άσυνχείας, βάσει της αρχής της ταυτότητος. Ή νόηση ανέλίσσεται μέ εύλυγισία αναλόγως του αντικειμένου της τό όποιο προσπαθεί νά καταστήση άφομοιώσιμο προς τους ίδιους της τούς νόμους.

B. Θέσεις πού αντιτίθενται προς τόν Kant. (α) Ή ένορασιοκρατία (Bergson). Σύμφωνα μέ τήν αντινοσηιαρχική θέση του Bergson, ή νόηση, προκειμένου νά επιβληθί επί της αντικειμενικής πραγματικότητας, προβαίνει στην κατάτμηση αυτής και, ως έκ τούτου, αδυνατεί νά συλλάβη τήν πραγματικότητα στο σύνολό της. Μόνη ή ένόραση παρέχει γνώ-

ση άνελλιπη και άναλλοιώτη, άναφερομένη όμως όχι στην έξωτερική πραγματικότητα, αλλά στην συνείδηση του γινώσκοντος ύποκειμένου» (β) 'Η ύπερλογκρατία (Bachelard). Σύμφωνα με την θεωρία αυτή, κακώς τίθεται διαχωριστική γραμμή μεταξύ επιστημονικής διάνοιας και του άντικειμένου της, δεδομένου ότι οι δύο αυτοί όροι έμφανίζουν συνέχειαν. 'Η ύλη ύφίσταται για μās χάρη στη νόηση, ή δέ νόηση έκδηλοϋται έπ' εύκαιρία της άναφοράς της στο άντικείμενό της. Νόηση και κόσμος συνυπάρχουν στην γνώση.

Συμπέρασμα.

'Η ποικιλία των διαφόρων φιλοσοφικών θεωριών έναντι του προβλήματος της γνώσεως αποδεικνύει τó δυσεπίλυτον του έξεταζομένου θέματος. Καί ή καντιανή κριτική, με τή σειρά της, δέν έλυσε τελεσιδικώς τó γνωσιολογικό πρόβλημα, γιατί απέδωσε ύπερβολική σημασία στη διάνοια, έν σχέσει προς τις άλλες πνευματικές λειτουργίες, χωρίς νά κατορθώσει νά προβή σέ σαφή καθορισμό της γενέσεως και των κριτηρίων της γνώσεως. Έν τούτοις, παρακάμπτοντας τόν σκόπελο της «έκ των άνω» θεωρήσεως του προβλήματος, έδημιούργησε την παράδοση της «έκ των έσω» θεωρήσεως αυτού, διεισδύοντας τοιουτοτρόπως στόν ίδιο τó μηχανισμό της λειτουργίας της διάνοιας. Συλλαμβάνοντας τó όλο πρόβλημα της γνώσεως καθαρώτερα και συνδέοντάς το προς την προσπάθεια μιās πραγματοκρατικής και ιδεοκρατικής συνάμα θεωρήσεως του κόσμου, ό Kant κατώρθωσε νά τó προθήσει προς μιā παραδεκτή λύση, ένώ ταυτόχρονα άνοιξε, με τις πλούσιες προοπτικές της κριτικής του, καινούργιους όρίζοντας για τούς μεταγενεστέρους γνωσιολογήσαντας φιλοσόφους. Είναι γεγονός άναμφισβήτητο ότι ή γνωσιολογική του θεωρία, άφ' ότου διευτυώθη, δέν είναι πιά δυνατόν νά άγνοηθί.

Μέρος Β' . 'Η πρακτική αντιμετώπιση της φιλοσοφικής έκθέσεως.

Α. Τó πρόβλημα της προς μελέτην ύλης. (α) 'Όταν μελετάμε την ύλη μας πρέπει νά έχωμε πάντοτε κατά νουν ότι πρόκειται νά μās χρησιμεύσει για τις έξετάσεις. Γι' αυτό άκριβώς χρειάζεται, όσο είναι δυνατόν, προσπάθεια κατανόσεως των έννοιών και της σημασίας των διαφόρων φιλοσοφικών όρων. 'Αν ξεκινήσωμε με άνακρίβειες δέ θά κατορθώσωμε νά έκφράσωμε τίποτε τó σαφές. (β) Μαθαίνοντας μιā φιλοσοφική θεωρία είναι άπαραίτητο νά ξεχωρίσωμε με προσοχή τις προτάσεις της, τά έπιχειρήματά της και, γενικά, τούς συλλογισμούς που την στηρίζουν. (γ) Καλόν είναι νά συγκρατούμε τά παραδείγματα του έγχειριδίου μας, για νά μπορέσωμε, άν χρειασθί, νά δημιουργήσωμε, κατ' άναλογία, κάτι τó προσωπικό. (δ) Είναι, πολλές φορές, άπαραίτητο νά αποστηθίζωμε ώρισμένα χαρακτηριστικά χωρία συγγραφέων, κυρίως εκείνα που περιέχουν έν συνόψει τó φιλοσοφικό του «πιστεύω», για νά πλουτίζωμε την έκθεσή μας με κάτι τó αϋθεντικό. Τά χωρία αυτά θά χρησιμοποιούνται όσάκις χρειάζεται νά στηρίξωμε μιā προσωπική μας έπιχειρηματολογία, και δέν θά αναφέρονται ως αϋθεντίες που θά λύνουν τó έκάστοτε πρόβλημα. Φυσικά δέν πρέπει νά ξεχνάμε ποτέ νά δηλώνωμε την προέλευσή τους, ούτε και νά κάνωμε κατάχρηση αυτών των άναφορών. (ε) 'Επιβάλλεται νά κρατάμε μεθοδικές σημειώσεις των όσων μελετάμε και νά σχηματίζωμε μιā προσωπική γνώμη, άλλοιώς δέν θά κατορθώσωμε ποτέ νά έπεξεργασθούμε δημιουργικά τó θέμα μας. Καλόν είναι νά προεκτείνωμε τή μελέτη μας με προσωπικούς στοχασμούς τούς όποιους και θά σημειώνωμε. (ζ) Μιā έσφαλμένη άποψη, συχνά έμφανής, είναι ή προσπάθεια αποστηθίσεως της ύλης. Δέν ύπάρχει τίποτε που θά μπορούσε νά καταδικάσει περισσότερο την κρίση μας από τή μηχανική απομνημόνευση του έγχειριδίου μας. 'Ο προορισμός του δέν είναι νά μās προσπορίζη έτοιμες φράσεις, αλλά νά μās δίνη ιδέες.

Β. 'Η έκλογή του θέματος. Προκειμένου νά εκλέξωμε τó θέμα μας άνάμεσα σέ δύο ή περισσότερα, είναι άπαραίτητο νά αφιερώσωμε τόν άπαιτούμενο χρόνο για νά έξετάσωμε τί ζητεί καθένα άπ' αυτά. Τίποτε δέν είναι χειρότερο από μιā επιπόλαιη αντιμετώπιση του

δοθέντος θέματος. Κατανόησή του σημαίνει ανακάλυψη της δυσκολίας του προβλήματος. Στην προσπάθεια να κατανοήσουμε τί μας ζητείται θα μας βοηθήσει ο έντοπισμός του είδους του θέματος. 'Αν πρόκειται λ.χ. για θέμα που αναφέρεται στην έμπειρία, θα καταφύγουμε στην προσωπική μας πείρα· αν πάλι σαφώς τίθεται φιλοσοφικό πρόβλημα, θα χρειασθῇ να το συνδέσουμε με τις ἐν γένει φιλοσοφικές του προεκτάσεις. 'Αν, τέλος, ἔχουμε να σχολιάσουμε μιὰ σκέψη ἐνὸς συγγραφέως, για να τὴν κατανοήσουμε, δὲν ἔχομε παρὰ να τὴν συσχετίσουμε με τὴν ὅλη πνευματικὴ παραγωγή τοῦ δημιουργοῦ της. Μόνο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ξεκινᾶμε να ἐπεξεργασθοῦμε τὸ θέμα μας κάτω ἀπὸ τὸ πρῖσμα τοῦ προβλήματος ποὺ μᾶς τίθεται.

Γ. Ἡ προεργασία καὶ ἡ σύνταξη τῆς φιλοσοφικῆς ἐκθέσεως. Μετὰ τὴν πλήρη κατανόηση τοῦ θέματος, θὰ χρειασθῇ να ἀποταθοῦμε στὸ μηχανισμό συσχετίσεως διαφόρων ἐννοιῶν καὶ να σημειώσουμε μεθοδικὰ στὸ πρόχειρο ὁ,τι σχετικὸ με τὸ θέμα μᾶς ἔρχεται στὸ νοῦ. Ἀκολουθῶς, θὰ προχωρήσουμε στὴν ἐξεύρεση τοῦ σχεδίου, τοῦ πλάνου, τῆς ἐργασίας μας. Μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ προλόγου θὰ προβοῦμε στὴν ὑποδιαίρεση τῶν διαφορῶν μερῶν τοῦ κυρίως θέματος. Κάθε παράγραφος θὰ ἀποτελεσθῇ ἀπὸ τὸν τίτλο ἢ τοὺς τίτλους ποὺ θὰ κρίνουμε ὅτι μποροῦν να συνοψίσουν τὸ περιεχόμενό της. Χρειάζεται προσοχή στὴν ἐκλογή τοῦ καταλλήλου τίτλου ὁ ὁποῖος, παρ' ὅλο τὸν συνοπτικὸ του χαρακτήρα, θὰ πρέπει να εἶναι ἀρκετὰ δηλωτικὸς καὶ περιεκτικὸς. Συνιστᾶται ἡ κατὰ τὸ δυνατόν χρήση ἀφηρημένων οὐσιαστικῶν (ἀντὶ λ.χ. τῆς προτάσεως: «ὁ νοῦς ξαναγυρίζει στὸ ὑποκείμενό του» μπορεῖ να λεχθῇ: «ἐπιστροφή τοῦ νοῦ στὸ ὑποκείμενό του»). Τέλος, ἀπομένει να συντάξουμε ἐξ ὁλοκλήρου τὸν ἐπίλογο στὸν ὁποῖο θὰ καταλήξουμε στὰ συμπεράσματά μας. Ἐπειτα ἀπ' αὐτὴ τὴν προεργασία θὰ ἀρχίσουμε να ἀντιγράψουμε τὴν ἐκθεση στὸ καθαρὸ. Ὁ μὲν πρόλογος καὶ τὰ συμπεράσματα θὰ ἀντιγραφοῦν ὡς ἔχουν, τὸ δὲ κυρίως θέμα θὰ ἀναπτυχθῇ βάσει τοῦ ὑπάρχοντος στὸ πρόχειρο προσχεδίου.

Στὴν σύνταξη τῆς ἐκθέσεως, τὰ προτερήματα τοῦ ὕφους ἢ ἀκρίβεια, ἢ σαφήνεια καὶ ἡ συντομία θὰ πρέπει να μᾶς ἀπασχολήσουν ἰδιαίτερως. Ἀκρίβεια σημαίνει να βρίσκουμε πάντοτε τὴν κατάλληλη λέξη για τὴν ἐκφραση μιᾶς ἐννοίας. Δὲν ὑπάρχει τίποτε χειρότερο ἀπὸ τὸ να χρησιμοποιοῦμε ὅρους ἀκατάλληλους καὶ διαφοροῦμενους, ὅταν πρόκειται για φιλοσοφικὴ ἐκθεση. Δὲν μποροῦμε λ.χ. να χρησιμοποιοῦμε ἀδιακρίτως τὶς λέξεις διάνοια, νοῦς, νόηση, Λόγος, πνεῦμα. Ἄν μεταχειρισθοῦμε τὸν ὅρο «ἐνόραση» με τὴν σημασία ποὺ τοῦ ἀποδίδει ὁ Kant, πρέπει να τὸ ὑποδηλώσουμε· τὸ ἴδιο, ἂν μεταχειρισθοῦμε τὴ λέξη *ιδέα* με τὴν πλατωνικὴ σημασία της. Ἀπ' ὅσα εἴπαμε, καταφαίνεται πὼς ὑπάρχει στὴ Φιλοσοφία ἓνα τεχνικὸ λεξιλόγιο τὸ ὁποῖο πρέπει να χρησιμοποιητῇ πάντοτε με προσοχή. Ἡ ἀκρίβεια τοῦ λεξιλογίου, συμβάλλει στὴ σαφήνεια τοῦ ὕφους. Ὅλοι γνωρίζουμε ἀκόμη πὼς τὸ μῆκος τῶν προτάσεων δυσκολεύει τὴν κατανόησή τους. Θὰ πρέπει ἐπίσης να ἀποφευχθοῦν φράσεις με ὑπονοούμενα, μιὰ καὶ ὁ ρόλος τοῦ ἐξεταστοῦ δὲν εἶναι ρόλος μάντεως.

Τέλος, ἂς ἔλθουμε στὸ αἶτημα τῆς συντομίας. Ἐκεῖ ὅπου μιὰ λέξη ἀρκεῖ δὲν χρειάζεται να χρησιμοποιήσουμε καὶ δευτέρη. Εἶναι ἐπίσης ἀνώφελο να μεταχειριζώμαστε ἐπιθέτα περιττὰ ἢ ποὺ ν' ἀπευθύνονται στὸ συναίσθημα, προκειμένου να χαρακτηρίσουμε οὐσιαστικά, ὅταν τὰ ἴδια τὰ οὐσιαστικά περιέχουν ἀπὸ μόνον τους τὴν ἐννοια τοῦ ἐπιθέτου, μιὰ καὶ στὴν πραγματικότητα δὲν συντάσσουμε λογοτεχνικὸ κείμενο. Μιλώντας λ.χ. για τὸν Πλάτωνα εἶναι περιττὸ να τὸν χαρακτηρίσουμε «περίφημο φιλόσοφο». Παραμένει ἀκόμη τὸ θέμα τῆς ὀρθογραφίας, τόσο τῆς γενικῆς ὅσο καὶ τῆς εἰδικῆς, ποὺ ἀναφέρεται σὲ φιλοσοφικοὺς ὅρους καὶ ὀνόματα. Ἡ ἀνάγκη τοῦ πράγματος δὲν χρειάζεται, φυσικά, σχόλια.

Δ. Ἡ εὐπρέπεια τῆς φιλοσοφικῆς ἐκθέσεως. Ἐνα σημεῖο τὸ ὁποῖο συνηθίζουμε να παραμελοῦμε συστηματικά, εἶναι ἡ εὐπρέπεια τοῦ γραπτοῦ μας. Εἶναι γεγονός, πὼς ἡ γενικὴ ψυχολογικὴ ἐντύπωση ποὺ ἡ θεὰ του προκαλεῖ στὸ διορθωτὴ του ἐπιδρᾷ εὐμενῶς ἢ δυσμενῶς στὴν ἐκτίμηση τοῦ τελευταίου αὐτοῦ. Χρειάζεται λοιπόν, πρὶν ἀπ' ὅλα, να ἀρχίζουμε τὴν

ἐργασία μας διαχωρίζοντας μέ τό χάρακα – καί ὄχι διπλώνοντας τήν κόλλα – ἓνα περιθώριο 5-6 ἐκ. Ἡ ὑπαρξη τοῦ περιθωρίου ἔχει διπλό προορισμό: γίνεται, ἀφ' ἑνός γιά λόγους καλαισθητικούς· ἔχει ὁμως, ἀφ' ἑτέρου, ἀναμφισβήτητα καί σκοπιμότητα πρακτική· χρησιμεύει δηλαδή γιά νά προσθέτουμε κάτι πού παραλείψαμε ἢ νά διορθώνουμε μιὰ λέξη ἢ φράση πού διαγράψαμε ἐλαφρῶς στό κείμενό μας.

Προέχει ἀκόμη, ἐκτός ἀπ' τό λογικό διαχωρισμό τῆς φιλοσοφικῆς ἐκθέσεως, νά δείξουμε καί «ὀπτικά» τήν ὑποδιαίρεσή της. Γι' αὐτό ἀκριβῶς τό λόγο, καλόν εἶναι νά ἀφήνουμε δύο σειρές, προκειμένου νά διαχωρίσουμε τόν πρόλογο καί τόν ἐπίλογο ἀπό τό κυρίως θέμα, καί μιὰ γραμμή γιά νά γίνη διάκριση μεταξύ τῶν τμημάτων τοῦ τελευταίου. Εὐκταῖο θά ἦταν, γιά τήν ὁμοιόμορφη παρουσίαση τῶν γραπτῶν, ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ ὑποψηφίου (ἐπίθετο, ὄνομα, ἔτος, τμήμα) νά ἀναγράφονται μέσα στό περιθώριο, ἐπάνω ἀριστερά, καί τὰ δύο πρῶτα νά γράφονται μέ κεφαλαῖα. Ἐπάνω, δεξιά, δίνεται ἡ ἡμερομηνία καί μετὰ ἀπό δύο ἢ τρεῖς γραμμές, τό θέμα τό ὁποῖο, μέ τή σειρά του, διαχωρίζεται ἀπό τόν πρόλογο μέ 6-7 γραμμές πού ἀφήνονται γιά τίς κρίσεις τοῦ διορθωτοῦ. Τέλος εἶναι περιττό νά τονισθῇ ἰδιαίτέρως ἡ σημασία τῆς καλλιγραφίας γιά τήν ὅλη ἐμφάνιση τοῦ γραπτοῦ μας.

Τό ἀνά χεῖρας κατατοπιστικό βοήθημα, τό ὁποῖον ἀποσκοπεῖ στό νά ὑποβοηθήσει τήν κατανόηση καί τήν ἀντιμετώπιση τῶν δυσκολιῶν πού παρουσιάζει ἡ σύνταξη μιᾶς φιλοσοφικῆς ἐκθέσεως, δέν θά ἦταν πλήρες ἂν σ' αὐτό δέν ἐτονίζετο πῶς, γιά τήν ἐπιτυχία μιᾶς παρόμοιας ἐργασίας, δέν εἶναι ἀπαραίτητο ὁ ὑποψήφιος νά γνωρίζη τὰ πάντα. Ἐκεῖνο πού προέχει εἶναι νά κατέχη ὠρισμένες βασικές γνώσεις, καλὰ ἀφωμοιωμένες. Ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι θέμα μεθόδου, κρίσεως καί, κυρίως, ἱκανότητος γιά προσωπική δημιουργία μέ ἀφετηρία τόν προσωπικό στοχασμό.

† Κυριακή ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ
(Ἀθῆναι)